

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 3	Стр. 167 - 175	Ниш	јул - септембар	2004.

UDK 316.334.55

Оригинални научни рад

Примљено: 20.11.2003.

Стипе Шувар
Филозофски факултет
Загреб (Хрватска)

СЕЛО У ТРАНЗИЦИЈИ (Неколико опаски о глобалном процесу дерурализације)

Резиме

Социологија се још увек више бави трагањем за селом какво је *било*, него ли опсервирањем села какво *јест*, какво је данас, у изазовима и искушењима сувремених транзиција. Старе дефиниције данас нам мало користе у истраживању села и сељаштва, а у контексту промјенама глобалног друштва, у чијим порамима село једва да још егзистира, осим као антропогеографско име. У сваком случају, не можемо иоле поуздано одговорити на питање: што се и колико у селу и са селом, у сељачком животу и у положају сељака промијенило до краја 20. и на почетку 21. стољећа? А разлог је томе што су увелике јењала социолошка и антрополошка истраживања села, сеоског и сељачког живота, сељака као "незаобилазне фигуре на друштвеној позорници свијета".

Кључне речи: дерурализација, деурбанизација, деаграризација, дезиндустријализација, урбанизирани руризам, постсељак

Што је и какво је било село у прошлости, то су социологија и социјална антропологија описали и протумачили у својим бројним истраживањима и студијама у току 20. стољећа. Но, што је и какво је село данас, у време електроничке и биогенетичке револуције, које доносе велике и брзе промјене и у најзабитније заутке глобуса, те готово посве докидају изолираности и аутархичност живота људи у тзв. малим заједницама (*the small communities*), било с још племенским трибалским својствима, било са својствима традиционалног, у себе затвореног сељачког живота, тешко је рећи. Јер, готово да и нема рецентних истраживања о томе.

Социологија се још увек више бави трагањем за селом какво је *било*, него ли опсервирањем села какво *јест*, какво је данас, у изазовима и искушењима сувремених транзиција.

Додуше, социологија на Западу је још пред које десетљеће открила *метрополитанско село*, као ону "социјалну лабораторију у којој се макроскопске промјене у структури могу проматрати кроз процес и интеграцију". Наиме, то је село у околици (великог) града, које је изложено егзодусу из града, у које се, прво, настањује урбанит с могућношћу да бира еколошки повољније подручје настањености, друго, у којем су затечени ранији (веле)посједници чврсто везани за локалну традицију, треће, у којем живе они који су ту рођени и ту раде, као и они који су ту рођени а раде другдје и, најзад, четврто, ту још постоје и традиционални сељани: пољопривредници (сељаци), локални трговци и обртници. У то метрополитанско село досељавају "службеници који су се повукли као магарци ка би живјели као принчеви", те радници из града који су уштедјели нешто средстава, па граде куће(ице) за становање или за ладање или су пак присиљени ту се настањивати због скупоће станова и земљишта у (великом) граду. Могло би се рећи, да се појавио дисперзирани град и да је он запосјео цијели насељени простор, а и себи подредио ненасељени простор.

Социјална антропологија се пак релативно касно, а након што је била усмјерена једино на племенска, предцивизацијска друштва (кога су Англосаксонци називали "примитивнима", Французи "архајским", а марксистички "друштвима првобитне заједнице"), заинтересирала и за сељака као "незаобилазну фигуру на друштвеној позорници свијета". Додуше, већ су се мислиоци и истраживачи 19. стољећа, које убрајамо у претече антропологије: Sumner Maine, Maitland, Fustel de Coulange бавили сељачким животом, али се у овој знаности нешто већи интерес за проучавањем села и сељаштва појавио тек после Другог свјетског рата, с уласком сељачких народа Азије, Средњег истока и Латинске Америке у сферу међународне политике.

У то вријеме А. Крöбер дотадашња антрополошка проучавања сељаштва сажима у дефиницију, која је до данас можда остала најцитиранија: они "чине дјеломична друштва (*part-societas*) с дјеломичним културама (*part-cultures*); недвосмислено су рурални, успркос томе што живе у додиру с трговачким градовима; творе класни сегмент ширег стратифицираног система, унутар којег су далеко од тога да буду доминантна група; њима недостаје изолираност, политичка самосталност и самодовољност племенске популације, премда њихове локалне јединице успркос томе задржавају много од свог старог идентитета, интегрисаности и привезаности за тло и култ и приврженост жупским обичајима и народној умјетности".

Као што је примјетио Clifford Geertz, A. L. Kröber је, дајући ову дефиницију, првенствено имао на уму европско сељаштво деветнаестог и раног двадесетог стољећа. Но, наглашавање фрагментарности сељаштва и сељачке културе, односно њихове припадности "ши-

рем стратифицираном систему, у којем далеко од тога да су доминантна група" било је онда респектирано у социологији *case studies*, односно у истраживањима малих, локалних, а заправо сеоских и сељачких заједница диљем глобуса, од Мексика до Индије и Индонезије. Цијела јата истраживача била су пронашла у томе изванредно захвално поље истраживања. Но, данас, када је све у знаку глобализације и када се појавило *умрежено друштво* (Castels), та су истраживања јењала. Њихов својеврсни резиме иначе је пружио, пре двадесетак година, Richard Critchfield, више раздознали новинар него озбиљни истраживач.

На разлици сеоског, руралног и градског, урбаног увелике су почивале класичне, а и бројне мање познате дихтомије у социологији, као што су Main-ово разликовање статусног друштва и уговорног друштва, Spenser-ово разликовање војничког и индустријског друштва, Tönnies-ово разликовање заједнице (*Gemeinschaft*) и друштва (*Gesellschaft*), Durkheim-ово разликовање друштва механичке солидарности и друштва органске солидарности, Weber-ово разликовање традиционалног и рационалног, Becker-ово разликовање сакралног друштва и секуларног друштва, Redfield-ово разликовање народног друштва (*folk society*) и урбаног друштва (*urban society*), Larson-ово и Rogers-ово разликовање традиционалног и модерног друштвеног система, итд. Sorokin и Zimmerman су пак описивали сеоску заједницу, као "мирног вједра воде", а градску заједницу као "узаврели котло", па су црте урбаности видјели прије свега у просторној и социјалној покретљивости, функционалној међузависности, просторној сегрегацији, партиципацији у интересним групама, сегментаризацији друштвених улога, секундарним друштвеним односима, толеранцији разлика, контроли понашања индиректним средствима.

Но, многе од тих дихтомија и дефиниција данас нам мало користе у истраживању села и сељаштва, а у контексту промјенама глобалног друштва, у чијим порамма село једва да још егзистира, осим као антропогеографско име (у том смислу на кугли земаљској још има око шест милијуна села!).

За те старе дефиниције и дихтомије већ је речено и да су "збуњујући неологизми који обично знање чине конфузним". Узмимо за примјер дихтомију Robert-а Redfield-а. По њему, народно друштво (*folk society*) је поларни опозит урбаном друштву. Такво је друштво мало, изолирано, неписмено и хомогено, са чврстим осјећајем групне солидарности. Начин живота је упражњавањем обичаја уобличен у кохерентан систем који називамо "култура". Понашање је традиционално, спонтано, некритично и особно, персонално. Не постоји експеримент нити размишљање, рефлексивност с интелектуалном сврхом. Сродство, његови односи и институције категорије су

искуства, а породична група је јединица акције. Свето доминира над секуларним. Економија је прије статус него тржиште.

Проучавајући малу, сеоску заједницу на полуотоку Yucatan-у у Мексику, Redfield је запазио да се *folk society* дезинтегрира и иде у загрљај *urban society*, јер долази до повећања контаката, до хетерогености, до дисорганизације културе, до секуларизације и индивидуализације.

Као што је примјетио Horace Miner, Redfield-ов идеални тип *folk society* је једна ментална конструкција. Oscar Lewis је пак на Redfield-ову дихотомију упутио шест примједби, а последња гласи: "Основа *folk-urban* дихотомије, како је употребљава Redfield, је систем вредносног расуђивања који садржи стару русоовску опаску о примитивним људима као отмјеним дивљацима и аксиом да се с цивилизацијом човјек отуђује".

И други су износили критике Redfield-ових интерпретација, напомињући да је он успоређивао оно што није довољно успоредиво; *folk society* је затворен и самодовољан систем, док је *urban society* само овисни дио ширег (глобалног) система.

Било како било, сами социолози су већ пред пола стољећа примијетили да "разлике између села и града припадају ишчезавајућој прошлости", те да се, ако то нису само по форми, све више огледају у културно-вредносној сфери. А један од социолошких класика, Harry Elmer Barnes је још много раније писао да "урбанизација руралног живота ствара доиста нову епоху у људској историји".

Као што је запазио један од најбољих америчких руралних социолога Paul Landis, некад је рурални живот "био релативно статичан, био је слијед сличних догађања у дубоким колотечинама обичаја", а "данас (а Landis је то писао половицом 20. стољећа) је рурални живот динамичан, изложен промјенама, он је мјешавина старе традиције и нове технике". У старом руралном поретку "постојало је савршено прилагођавање, јер је живот био релативно стабилан, једноставан и сигуран, у новом метрополитанском поретку друштвено је прилагођавање непрестани проблем", ту су нервна напетост појединца, ту су изјаловљене наде и фрустрације, а разноликост улога и проблеми избора непрестано разарају личност.

У сваком случају, не можемо иоле поуздано одговорити на питање: што се и колико у селу и са селом, у сељачком животу и у положају сељака промијенило до краја 20. и на почетку 21. стољећа? А разлог је томе што су увелике јењала социолошка и антрополошка истраживања села, сеоског и сељачког живота, сељака као "незаобилазне фигуре на друштвеној позорници свијета".

Да ли уопће још и постоји сељак у оном смислу како су га дефинирали социолози и антрополози прије пола и више од пола стољећа (цитирали смо дефиницију из пера Kröber-а, па и из пера Red-

field-a, али ту су, рецимо, и познате дефиниције J. Steward-a, E. Wolf-a, K. Wittfogel-a)? Водећи европски социолог Henri Mendras написао је још пред неколико десетљећа књигу о крају сељака (*La fin des paysans*), констатирајући да се "води посљедња борба индустријског друштва против посљедњег дијела традиционалног друштва". Но, није био сигуран да ће сељаштво посве ишчезнути док год се мора земља обрађивати, док ће појединци жељети јести *свој* крух и док ће поштивати природу.

На основу свега што знамо од раније, а и што можемо разабрати из доступних рецентних истраживања и новије литературе, чини нам се да је управо данас, у вријеме глобализације засноване на логици капитала, при крају *претварање сељака у постсељака*. А *постсељака* више ваљда нема ни у једном закутку глобуса, као што нема ни појава *посељачивања*.

Није могућа посвемашња *дерурализација*, а која би на другој страни довела до посвемашње *урбанизације*.

Што се тиче просторног кретања и размјештаја људи, *рурални ексодус* (бијег из села) није престао, али човјечанство је суочено и са све већим *урбаним ексодусом* (бијегом из града). Људске масе у Латинској Америци, Африци и Азији бјеже из сеоске биједи и доспијевају у градску биједу. Умјесто *урбаним* живи се *параурбаним* животом. Посриједи је *параурбанизација*, на чијем валу већ израстају и тридесетмилијунски градови, али у њима влада култура биједи (*culture of poverty*), у оном смислу како ју је дефинирао Oscar Lewis. У Сјеверној Америци и западној Европи, а донекле и у некадашњим британским доминионима, на дјелу је пак и *деурбанизација*, у смислу бијега из великих градова у њихове околице које се претварају у гроздове *метрополитанских подручја, мегалополисе, конурбације*. У земљама, у којима је крахирао "социјализам ране индустријализације", социјализам чији је циљ био управо тај да урбанизира сељачке масе, да их из пољопривреде пресели у индустрију и смјести у градове и на прилазима градова – а те земље данас називају земљама у транзицији – посриједи су упоредо процеси *дерурализације* и *деаграризације*, сада по мјерилима и у интересу капитала, односно профитне економије, и процеси *деурбанизације* и *деиндустријализације*. А село, какво је затечено, ушло је у кошмар транзиције чији ће исход, изгледа, ипак бити његово ишчезавање у дифузном "гутању простора" који диктира пљачкашки "капитализам периферије" или, у бољем случају, "капитализам полупериферије". То се, дакако, односи и на село у земљама које су донедавно биле у границама бивше Југославије.

По многочему изузетак је најмногољуднија и уједно још увијек најсељачкија земља свијета, Кина, која проводи неку своју, посебну транзицију, а у којој на градове притишће око 800 милијуна сељака.

Многи су социолози и антрополози раније били склони да, полазећи од нововјековне експлозије града на уштрб села и експанзије индустрије на уштрб пољопривреде, те големог трансфера становништва из руралних предјела и колотечина живота у урбане, прогнозирају исходе: свеопћа побједа града, а посвемашње ишчезавање села; град као једина врста насеља; урбана персоналност као једини тип персоналности; врло спорадична улога пољопривреде и по удјелу у друштвеном производу и по удјелу становништва које се њоме занима и од ње живи.

Но, ствари ипак нису тако једноставне. Човјечанство још увијек, на почетку 21. стољећа, а у околностима и информатичке и биогенетичке револуције, не осигурава себи довољно хране, уз то што се погоршава њезина каквоћа; у многим дијеловима свијета још постоји велика аграрна пренасељеност; селу које се данас брже празни него икад раније, те многа села и посве ишчезавају услијед ексодуса људи из њих, насупротив стоји град, чије се бољке умнажају и који показује тежњу да се растерети, да експандира у околна сеоска подручја, да формира своје све веће прстенове, да се разлива у големе каотичне урбанизоване регије.

У насељима која се још сматрају сеоским, мада се у њима више не живи иоле самодовољним сељачким начином живота, настањено је данас око двије и по милијарде људи. "Класични" или "традиционални" сељаци су међу њима можда још у већини, али се нагло губе њихове особине које их чине "класичним" и "традиционалним", а уз њих живе комерцијализирани фармери, пољопривредни пролетери и беземљаша, дјеломични и рекреативни пољопривредници, радници на окућницама. Преостали сељаци траже нова упоришта за своје одржање, али су, као што је то запазио Henri Mendras, упали у струју непрестаних промјена. Ни ми који пратимо њихову судбину не можемо иоле поуздано рећи, у којим ће их све смјеровима та струја носити и да ли ће их избацити на разне плићаке.

Сеоски живот се већ увелике урбанизирао, али није изгубио ни нека своја ограничења (она која су Магх-а потакла на формулацију о "идиотизму сеоског живота"), ни неке своје предности. Пријетње еколошке катастрофе, услијед полуције индустријских постројења, укључујући и аутобомиле и авионе, па и услијед кемизације саме пољопривреде и производње генетски модифициране хране, све више рађају чежњу за *повратком сеоском животу*, па и аспирације за тзв. здравом храном, за аутоконзумном пољопривредом, за чувањем везе човјека са земљом и природом, али не и без тековина урбаног начина живота. Више се не ради о дихотомији село – град, која је обилежавала цијелу досадашњу повијест човјечанства, већ о успостављању *рурално-урбаног континуума*, у којем се урбане тековине дисперзирају и прилагођавају сеоској врсти настањености. То бисмо назвали *урбанизованим руризмом*.

Њива је, у земљама гдје је пољопривреда највише технизирана и кемизирана, постала *зелена творница*. По њој, око ње, па и изнад ње (пољопривредна авијација!) круже стројеви; она се посипа тонама умјетног гнојива, пестицида, хебрида, умјетно натапа и залијева, на њој самој већ се врше и прве дораде и прераде њезиних плодова. А и штала је постала налик на творницу, пуну уређаја и направа, у којој онај тко је надзире и њоме управља и није више сточар и пастир, који иде за благом, за стоком крупног и ситног зуба, чува је и надзире по пашњацима, он је више налик на каквог механичара, техничара, кемичара, лаборанта. Сваки обрађивач поља мора бити, ако се више не ради о обради мотком, ралом, плугом и радном стоком, већ стројевима, често и комплицираним, не само помало агроном, него и помало инжењер и још више економист који мора рачунати што ће и колико произвести, уз које трошкове и како ће и по којој цијени произведено пласирати на тржиште.

Ако је тако, да ли су људи који раде на њиви као творници на отвореном и у штали као творници у затвореном – сељаци, да ли их се може сматрати сељацима?

У Кини још има 800 милијуна сељака, а у Индији барем 500 милијуна, земље јужне Азије и већина земаља Африке, па и већина латиноамеричких земаља још су ипак сељачке земље, бивше социјалистичке земље нису више сељачке али нису постале ни неселјачке, у западној Европи, Сјеверној Америци, Аустралији, на Новом Зеланду, модерни пољопривредник је у понечем задржао и црте класичног сељака, односно фармера, у Израелу кибуци и мошаве изражавају тежњу за једном новом руралном укорјењеношћу. Постоји, дакле, разноликост, али су тенденције ипак свуда исте: да се произвођач хране из *сељака*, који живи више-мање аутархично и производи за себе, а другима даје или продаје онолико колико мора, претворе у *постсељака*, који све производи за тржиште (све више свјетско) и на тржишту све купује.

Пољопривреда и село показују се у својој разноврсности дилемом глобуса, али посвуда су у транзицији, у трагању за новим идентитетом.

Сељак је кроз историју егзистирао као биће цивилизације које је привезано за земљу и чији се круг живота и интереса затварао у малу, сеоску заједницу, али која није била до краја самодовољна већ је била повезана са градом те ипак интегрирана у глобалну цивилизацију, а коју можемо сматрати аграрном управо због тога што се већина људи бавила пољопривредом и живјела као сељаци.

Но, на мјесту сељака у недалекој будућности могло би ступити неко ново биће, које ће такођер обрађивати земљу, узгајати биљке и животиње и осигуравати храну и за аутоконзум и за тржиште, жељно и самоорганизирања и самоодлучивања и интегрираности у

шире друштво, али које ће такође настојати да се скраси у малим присним заједницама, а без шанси да се склони с вјетрометине глобалне супертехнизираних и софистицираних, од природе отуђене, дакле "неприродне" цивилизације.

Литература

- Richard Critchfield: Villages, Anchor Press, New York 1983.
 H. J. Gans: The Urban Villagers, Mac Millan, New York 1962.
 Victor D. Hanson: Field without Dreams: Defending the Agrarian Idea, The Free Press, New York 1996.
 A. L. Kröber: Antropology, New York 1948.
 Paul H. Landis: Rural Life in Process, New York 1956.
 Henri Lefebvre: Du rural à urbaine, Paris 1970.
 Daniel Lerner: The Pasing of Traditional Society, The Free Press, Glencoe 1968.
 Oscar Lewis: Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty, Random House, London 1959.
 Charles P. Loomis, Alan J. Beegle: Rural Sociology, Englewood Cliffs 1963.
 William Alex McIntosh: Sociologies of Food and Nutrition, Plemun Press, New York 1996.
 Matthew Melko, Thomas E. Koebnick, David Michael Orenstein: Midfield on Saturday: Searching for in Metropolitan Village, Wright State University Press, Dayton, OH, 1994.
 Henri Mendras: La fin des paysans, Futuribles, S. E. D. E. S., Paris 1967.
 Robert Redfield: The Little Community: Peasant Society and Culture, The University of Chicago Press 1973.
 Theodor Shanin (ed.) Peasants and Peasant Societies, Penquin Books, London 1971.
 P. A. Sorokin, Carl C. Zimmerman: Principles of Rural Sociology, New York 1929. (fotokopije)
 Stipe Šuvar: Sociologija sela, I i II, Školska knjiga, Zagreb 1988.
 E. R. Wolf: Peasants, Englewood Cliffs, New Jersey 1996.
 David O' Brian et al: Household Production and Simptoms of Stress in Port-Soviet Russian Villages, časopis "Rural Sociology", No 3/1999.
 Ivan Cifrić: Globalizacija i ruralni razvoj, časopis "Sociologija sela", 1/4/1998.
 C. Gertz: Studies in Peasant Life: Community and Society, u časopisu "Biental Review of Antropology 1961", Stanford University Press 1962.

Stipe Šuvar, Zagreb (Hrvatska)

VILLAGES IN TRANSITION
(A Couple of Comments on the Global Process of Deruralization)

Summary

Sociology is still more concerned with researching villages as they *used to be*, than analyzing them as *they are* today, in the times of challenges provoked by contemporary transitions. In researching villages and their population in the context of changes in the global society in which villages barely exist except as anthropo-geographical names, old definitions are not of much use today. In any case, we cannot with much certainty answer the questions: what changed in villages, how much and where about, what changed in villagers' lives and in their status by the end of 20 and beginning of 21 century? The reason for this lies in the fact that there were very few sociological and anthropological research projects on villages, villagers' and their lives as "unavoidable figure on the social stage of the world".

Key words: deruralization, deurbanization, deindustrialization, urbanized ruralism, after-villager.